

Геннадій СТРЕЛЬСЬКИЙ. ПОСТАТЬ І ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА ЧУБИНСЬКОГО ОЧИМА ЙОГО СУЧАСНИКІВ

Ігор КОЛЯДА, Сергій КРАВЧЕНКО.
«МИ СКЛАЛИСЯ РОЗУМОВО І МОРАЛЬНО... У ВСІХ ПОМИСЛАХ ПРО БЛАГО НАРОДУ»

Ігор КОЛЯДА, Олександр ТЕРЕЩЕНКО.
«...ПРОПУСКАТИ ЯКУСЬ РИСУ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ ЧИ НАРОДНОГО ПОБУТУ Я ВВАЖАВ НЕПРОЩЕННИМ...»

Євгеній БИБА, Ігор КОЛЯДА.
«П. ЧУБИНСЬКИЙ ТА В. СИМИРЕНКО: СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ

Олександр МАШКІН. П.А. СТОЛИПІН ТА УКРАЇНА: РЕФОРМИ ЦІНОЮ ВЛАСНОГО ЖИТТЯ...

Геннадій СТРЕЛЬСЬКИЙ,
канд. іст. наук, професор
НПУ ім. М.П. Драгоманова

ПОСТАТЬ І ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА ЧУБИНСЬКОГО ОЧИМА ЙОГО СУЧАСНИКІВ

Визначний український народознавець, поет і громадський діяч П.П. Чубинський ще за свого короткого життя (неповні 45 років) був визнаний науковим світом видатним етнографом України XIX століття, про що переконливо свідчать численні почесні нагороди і звання, отримані ним від Російської Академії наук та інших тогочасних імперських установ й товариств. Він відзначався широким діапазоном наукових зацікавлень, надзвичайно багато зробивши не лише як етнограф і фольклорист, але й як економіст, статист, мовознавець, демограф, бібліограф, правознавець, соціолог.

А ще він був Людиною з великої літери, одним з найвидатніших подвижників другого українського відродження, який зумів піднести на вищий щабель не тільки українську науку, а й національну ідею.

Тому природно, що осмислювати життєвий і творчий шлях, аналізувати та оцінювати невтомну і різнобічну діяльність Павла Платоновича — автора слів національного, а нині Державного Гімну України — розпочали ще його сучасники, друзі і учні, з якими він співпрацював у громадівському русі, в організації та проведенні науково-етнографічних експедицій тощо. Серед них були найкращі представники інтелектуальної еліти, наукової і суспільно-політичної думки України того часу — М.І. Костомаров, М.П. Драгоманов, В.Б. Антонович, О.Ф. Кістяківський, І.П. Новицький, В.М. Милорадович, В.М. Гнатюк, О.О. Потєбня, Т.Р. Рильський, М.Ф. Сумцов, П.В. Іванов, П.Г. Житецький, Ф.К. Вовк та ін. Чимало з них не раз гостювали в домі Чубинського. М.І. Костомаров, І.П. Новицький, В.Б. Антонович, О.Ф. Кістяківський, О.О. Потєбня, В.Ф. Симиренко та ін. неодноразово згадують про головну роль П.П. Чубинського в організації і прове-

денні розпочатої ним у травні 1869 р. етнографічно-народознавчої експедиції в українських землях і про свою участь у збиранні і публікації її матеріалів (О.Ф. Кістяківський опрацював кримінальні ухвали волосних судів, І.П. Новицький зібрав понад 5000 народних побутових пісень, В.Б. Антонович передав до видання опрацьовані ним матеріали з української демонології, зокрема біля 100 витягів із судових процесів про чаклунство, В.Ф. Симиренко підготував цінні фотоматеріали експедиції).

М.І. Костомаров, який порекомендував керівництву Російського географічного товариства, щоб саме П.П. Чубинському доручили очолювати цю експедицію, згадує про свою участь у її діяльності і підготовці до видання її 7-томних «Трудов...» [31]. До них увійшли близько 500 зібраних Костомаровим народних пісень і багато сімейно-побутових дум [21]. Зокрема, він писав і про ті перепони, що їх чинили на шляху видання «Трудов...» у С. Петербурзі деякі чиновники від науки у редакції, які не визнавали українського етносу і «малоросійської» мови. Костомаров зауважив, що професор-слов'язознавець А.С. Будилович назвав «тенденційно-сепаратистичними» деякі матеріали, представлені Чубинським, які не відповідали офіційним ідеологічним догматам, і висловився проти її публікації [18].

В.Б. Антонович, дізнавшись про передчасну смерть П.П. Чубинського, одним з перших відгукнувся у пресі про цю сумну подію, присвятивши його пам'яті некролог, високо оцінивши його науково-культурницьку і громадську діяльність [6].

М.П. Драгоманов писав, що зібрання експедиції П.П. Чубинського і їх 7-томне видання «представляє в своем роде редкое, а в нашей литературе едва ли не един-

ственное издание по богатству и разнообразию материала», що його праці вивели українську етнографічну школу на передові позиції в Росії, і що вони дають можливість «увявити собі образ українського народу». У цьому зв'язку М.П. Драгоманов з обуренням писав про те, що Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, «душею» якого був Чубинський, отримав від влади ярлика «українофільського кагалу, який під прапором науки провозить політичний сепартизм» [12], в результаті чого «высочайше утвержденная» комісія ухвалила закрити відділ і «негайно вислати з краю Драгоманова і Чубинського як невинуватих і напевно небезпечних у краї агітаторів...» [3]. В той же час Драгоманов не раз висловлював критичні зауваження на адресу свого сподвижника. Так, цитуючи рядки славнозвісного вірша Чубинського «Ще не вмерла України...»

Ой, Богдане, Богдане, славний наш гетьмане!

Нащо оддав Україну москалям поганим?!

Драгоманов пише, що вони ніяк не в'яжуться з його словами, які наводить відомий вчений-правознавець, учасник експедицій П.П. Чубинського професор О.Ф. Кістяківський: «Семь лет я трудился на севере для русской науки и правительства... и доказал свою любовь русскому народу» [16, с. 349]. Також М.П. Драгоманов дорікав Чубинському за його жартівливі висловлювання у тісному колі громадівців щодо деяких рис національного характеру українців, з його невірні, на думку Михайла Петровича, оцінки духовного світу і становища євреїв та поляків у Південно-Західному краї [12].

Відомий етнограф і фольклорист П.С. Єфименко, який разом з Павлом Платоновичем відбував заслання, включив у підготовлений ним збірник «Матеріали з етнографії Російського населення Архангельської губернії» зібрані Чубинським матеріали північного фольклору, а після передчасної смерті свого друга у 1884 році склав і видав бібліографічний покажчик його праць [13].

І.Я. Франко назвав творчу спадщину П.П. Чубинського «живою картиною життя і побуту українського люду з його звичаями, характером, світоглядом, з його радістю і безмірною тугою» [14, с. 13]. Також він писав, що у матеріалах, зібраних Павлом Платоновичем, передана «жива мова, котрою народ найбільше сам за себе говорить» [14, с. 15]. А Південно-Західний відділ Російського

географічного товариства, секретарем якого був Чубинський, І. Франко назвав «центром кружка визначних українофілів, що на його засіданнях обговорювали різні теми з української етнографії» [32].

М.С. Грушевський у праці «Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства» оцінював етнографічно-статистичні експедиції П.П. Чубинського в Архангельській губернії і у Правобережній Україні як «великі наукові заходи» [11, с. 253], а видані ним 7-томні «Труды...» характеризував як «надзвичайно імпазантне зібрання, яке не лише пропонувало цінний матеріал з цілого ряду питань, але й накреслювало нові шляхи дослідження народного життя» [11, с. 254].

Високо оцінювали праці П.П. Чубинського і ті прогресивні російські вчені, які ставили його наукові заслуги вище українофобських випадів імперської влади і її ідеологічних провідників у наукових установах.

Так, відомий історик літератури академік О.М. Веселовський, за поданням якого Чубинський отримав Уваровську премію Російської Академії наук у 1879 р., засвідчив, що за багатством етно-

графічних матеріалів «есть только два труда, с которыми можно сравнить «Труды...» Чубинского», — праці відомих європейських вчених-етнографів — поляка О. Кольберга і італійця Дж. Пітре. «Багатство собранных Чубинским данных, — вважав Веселовський, — свидетельствует не только о значительной затрате сил и знания, но и об организаторской способности и неутомимой энергии автора» [10].

Інший видатний російський вчений академік О.М. Пипін у своїй фундаментальній 4-томній «Истории русской этнографии» назвав праці П.П. Чубинського «грандиозными». Вони, зазначав Пипін, «занимают первое место в новейшей малороссийской этнографии». Чубинський, писав академік, «был замечательным этнографом-собирателем, единственным в своем роде деятелем в этой области русской науки. Это был человек разнообразно даровитый, вместе с тем ум практический, который быстро освоился с окружающим бытом в самых разнообразных его сторонах; он умел метко наблюдать народный быт, схватывая его существенные черты, выслушать и записать песню и сказку, тут же собрать статистические данные, разыскать на месте знающих людей и придать своей работе

ценность и многосторонность. Это был несомненный организаторский талант, способный предназначать план работы, выбрать исполнителей и довести до конца сложное дело» [26, с. 354]. Чубинському вдалося, підкреслював О. М. Пипін, всього «за два года собрать такое огромное количество материала, чего не удавалось сделать целым научным обществам за много лет» [26, с. 350].

Дійсні члени Архангельського губернського статистичного комітету Я. Лудмер [20, с. 6—7] і Г. Богуславський [10] зазначають, що різнобічна і невтомна діяльність П. П. Чубинського у засланні на півночі Росії (1863—1869 рр.) принесла йому загальноімперську славу як видатного етнографа і статистика.

Цей же важкий період життя і напруженої праці Чубинського докладно описує й інший російський історик і бібліограф з Архангельська А. Попов [25]. Цікаво, що його стаття написана на основі рукописного щоденника О. Строніна, з яким Чубинський товаришував на засланні і про якого, до речі, М. П. Драгоманов писав у своїх спогадах як про одного із своїх улюблених вчителів. Зокрема, А. Попов звертає увагу на те, що Чубинський привів у належний порядок закладену міську публічну бібліотеку, започаткував діяльність музею міста, а ще редагував газету «Архангельские губернские ведомости», яка завдяки його зусиллям стала однією з найкращих провінційних газет Росії [25, с. 79].

Усіх цих вчених з Архангельська не могла не захопити справді дивовижна постать політичного засланця Чубинського, якому губернатор краю М. І. Арандаренко довірив посаду судового слідчого Пинежського повіту, а наступний губернатор — князь Гагарин призначив його старшим чиновником з особливих доручень, секретарем Архангельського статистичного комітету, редактором «Архангельских губернских ведомостей» тощо. Завдяки цьому Чубинський отримав відносну свободу пересування, організувавши етнографічно-статистичні експедиції у Карелію і Печорський край, об'їздивши сім північних губерній Російської імперії і здійснивши величезний обсяг народознавчих досліджень, які отримали високі оцінки імперських наукових установ і товариств. У названих і деяких інших працях повідомлялося, що навіть сам імператор Росії подарував Чубинському діамантовий перстень «за різномірні відомості про північні губернії». Цей безпрецедентний, (якщо врахувати статус засланця) факт визнання великих заслуг Чубинського міститься і у працях деяких сучасних українських дослідників його діяльності. [7, с. 16; 33, с. 52]. Хоча, за іншими даними, він отримав смарагдовий перстень від великого князя Олексія Олександровича [17, с. 69]. Найпереконливішим свідченням визнання передовими вченими колами Російської імперії великих заслуг П. П. Чубинського у науці було видання у самій столиці — С.-Петербурзі «Трудов...» у 7-ми томах і 9-ти випусках зібраних ним «Матеріалів і досліджень» [31],

які отримали схвальні оцінки більшості тогочасних науковців.

Особливе місце серед публікацій сучасників П. П. Чубинського, які містять інформацію про його життєвий шлях і діяльність, займають мемуари, що безпосередньо присвячені пам'яті видатного вченого і громадського діяча. Серед авторів цих мемуарів — його земляки, особисті друзі і знайомі, його однодумці, сподвижники, учні. Найзмістовніші з цих мемуарів були видані до 30-річчя смерті П. П. Чубинського у журналі «Украинская жизнь» (Москва). Вони були скомпановані в окремому відбитку з цього журналу під назвою «Памяти П. П. Чубинского» [23]. Це — спогади М. Ф. Сумцова [30], І. В. Лебединського [19], О. О. Русова [27], Ф. К. Вовка [9] і Л. С. Білецького [4].

Загалом, головна особливість мемуарів як джерел біографічних досліджень полягає в тому, що вони з найбільшою виразністю передають важливі, нерідко унікальні, відсутні в інших джерелах подробиці діяльності, конкретних умов життя і побуту людей, яким вони присвячені.

Вони містять антропометричні і портретні характеристики, живі замальовки образів цих людей, що особливо важливо для біографічних досліджень тих часів, коли ще не було фото- кіноматеріалів та інших технічних засобів фіксації минулого.

Спогади-персоналії дозволяють побачити діячів, яким вони присвячені, не лише в громадсько-політичній, науковій чи іншій роботі, а й у буденному житті, в сім'ї, колі друзів, у години дозвілля, допомагають глибше зрозуміти їхні думки, почуття, індивідуальні риси характеру, смаки й уподобання, симпатії і антипатії, моральні якості, спонукальні мотиви поведінки, стан здоров'я тощо.

Так, у спогадах земляка і довголітнього друга Чубинського громадівця Л. С. Білецького привертають увагу унікальні подробиці і конкретні (зокрема й побутові) умови життя і діяльності Павла Платоновича. «В Киеве с 12—13-летнего возраста, — згадує Білецький, — он жил... в доме моего отца вместе со мной, и наши близкие отношения не прекращались до самой кончины его» [4, с. 32]. Особливо докладно автор висвітлює різні версії причин і обставин арешту і висилки Чубинського з Києва восени 1862 року. Зокрема, Білецький відзначає, що «квартирный надзиратель, сопровождавший его на почтовых лошадях до Архангельска..., возвратился в Киев очарованным от Павла Платоновича и даже украинофилом, — вот какое обаяние мог производить этот человек» [4 с. 33]. Також Білецький висвітлює найбільш точну і правдиву, на його думку як очевидця, історію створення Чубинським славнозвісного вірша «Ще не вмерли України і слава і воля». Він розповідає, що громадівські вечірки на початку 60-х років відвідували не лише українці, а й серби та болгар, які навчались у Києві. На одній з таких вечірок, що відбулася за участю автора в оселі, яку квартирував Чубинський

(по вул. Великій Васильківській №122 (нині 106) у Києві. — Г.С.), прозвучала популярна у середовищі патріотично налаштованої сербської і болгарської молоді пісня «Гей, славяне!» з приспівом «Серце біє і крив ліє за свою свободу».

«Чубинському очень понравилась эта песня, — згадує Л.С. Білецький. — Он вдруг исчез, а спустя некоторое время вышел из своей комнаты с написанною им песнею «Ще не вмерла України і слава і воля» на мотив сербской песни. Тут же под руководством П.П. хор разучил эту новую песню при общем воодушевлении, и она пошла в ход» [4, с.35].

Видатний український антрополог, етнограф, громадський діяч Ф.К. Вовк (Волков) яскраво розповідає про свою першу зустріч з Чубинським у домі В.Б. Антоновича: «Для меня, тогда еще студента, это было целым событием. Мы, молодые люди, разумеется, давно уже слышали о Чубинском, знали об его ссылке, были знакомы с его деятельностью в связи со студенческой «Громадой» начала 60-х годов в Киеве и с его этнографическими или скорее статистическими работами, вместе с другим, дорогим для нас ссыльным П.С. Ефименком. Не было ничего удивительного, следовательно, что его личность была окружена для нас известным ореолом, а его появление не могло не произвести очень сильного впечатления... Я увидел не особенно высокого, плотного до полноты человека, лет, как мне показалось, около 40, с крупным носом, полными губами, темной бородой и сверкающими темными глазами... С почтительным любопытством смотрел я на него и внимательно вслушивался в каждое его слово. А голос у него был замечательно сильным, созданный больше для площади или огромной аудитории, чем для маленьких комнаток Антоновича и интимной семейной беседы» [9, с. 14]. Ф.К. Вовк із захопленням розповідає й про «експансивну натуру» та інші особисті якості Чубинського, називаючи його «превосходным рассказчиком», який «постоянно сыпал остроты и с особенной веселостью добродушно рассказывал анекдоты о своих похождениях в качестве поднадзорного» в Архангельській губернії. Денкі з цих анекдотів, згадує Вовк, «показались мне настолько остроумными и интересными, что я их записал и потом лет через 25 напечатал...» [9, с.20].

Чубинський, писав Ф.Вовк, «чрезвычайно рельефно познакомил нас» з планом етнографічної експедиції у т.з. «Південно-Західний край» і гаряче доводив необхідність «использовать эту экспедицию возможно шире в интересах этнографии всей Украины, а не трёх только губерний так называемого «Юго-западного края»... При всем этом П.П. был необыкновенно оживлен, и невольно заражал своим одушевлением и всех присутствовавших. Одушевление это передалось и дальше, и со времени появления П.П. в Киеве вопрос об экспедиции в киевских украинских кругах, а больше всего, разумеется, в «Громаде» сделался не только очередным, но и преобладавшим над всеми прочими... Как инициатива, так и честь доведения до благоприятного окончания этого нелегкого и довольно деликатного дела принадлежали несомненно и безраздельно

П.П. Чубинскому, блестящее окончание которым экспедиции создало ему известный авторитет в центральном (Российском географическом — Г.С.) Обществе, а замечательные организаторские таланты помогли провести это дело сквозь серьёзные препятствия» [9, с. 15].

Відомий громадський діяч, етнограф і фольклорист О.О. Русов так само захоплено розповідає про своє особисте знайомство з Чубинським у 1872 р. на одному із зборів «Громади»: «Это был плотный человек с небольшою стриженою бородою и молодыми усиками. Говорил он горячо, увлекая слушателей планами разных научных предприятий. И когда его слушали, всем казалось, что то, что он предлагает, — и естественно, и необходимо, и выполнимо, и только поражались, почему это самое раньше никому в голову не пришло» [27, с. 9].

Пригадуючи слова М.П. Драгоманова: «Сила черноземная наш Чубинский!», О.О. Русов зазначає: «И мы все видели, что это действительно — сила..., но такая сила, которой нельзя не повиноваться». Він пояснює це тим, що Чубинський був одним з тих особливих людей, «предложения которых без всяких обсуждений и споров сразу принимаются не иначе, как обязательный для всех закон требующий только выполнения» [27, с.11]. Цієї послухняності, пише Русов, Павло Платонович досягав своєю особливою чарівністю, «пуская в ход доброту глаз и сердечную и мягкую задушевность голоса». Русов також звертає увагу на особисту скромність Чубинського як на одну з найпомітніших рис його характеру: «ему не нужно было внешнего признания его заслуг» [27, с. 12]. І наводить ряд прикладів виявлення цієї риси: «Когда в оркестре, собранном и созданном Чубинским, всё, налаженное на плану главного дирижера этого оркестра, шло как по маслу, выполняя все мелкие нюансы, им указанные, сам дирижер скрывался из виду или же являлся как бы посторонним зрителем или слушателем. Таким он бывал после организации какого-либо спектакля, таким явился и тогда, когда состоялась однодневная перепись населения и домов г. Киева» [27, с. 11]. Організатором проведення цього перепису був саме Чубинський, але, підкреслює О.О. Русов, «быть командиром при выполнении предприятия громадной важности не желал. Ту же роль он сыграл и при основании Юго-западного Отдела Императорского Русского Географического Общества; такова же роль его была и при постановке в театре оперы «Риздвяна ніч» и во всех других случаях, какие приходят мне на память» [27, с. 12].

З такою ж великою симпатією змальовує зовнішню привабливість, життєвий і творчий портрет Чубинського і дружина О.О. Русова — відома громадська і культурно-освітня діячка Софія Русова: «Високий, чорнявий, з чорними очима, з густими бровами, низьким гучним голосом, з владними рухами, високим чолом. Тип організатора, який добре знає те, що організовує, вміє володіти людьми і проводити свою справу через усі перешкоди. Ні постійні переслідування уряду, ні заслання до Архангельської губернії не змогли охолодити його відданості Ук-

раїні» [28, с.144]. Захоплена енергією розуму й живою вдачею Павла Платоновича, вона писала: «Він так хотів у ті глухі часи передати всю багату індивідуальність народу України, всю красу його фольклору!» [28, с.143]. Саме під впливом П.П.Чубинського і свого чоловіка О.О.Русова Софія Федорівна розпочала активну діяльність у галузі україністики, зокрема діяльну участь у роботі Південно-Західного відділу Російського Географічного товариства, у збиранні українського етнографічного матеріалу (народних пісень, казок тощо). Характеризуючи Чубинського як «велетня української культури», а його невтомну діяльність як «титанічний науковий подвиг», вона розповідає також про найактивнішу участь Павла Платоновича у постановці опери його друга М.В. Лисенка «Різдвяна ніч» (за відомою п'єсою М.П.Старицького) та інших українських народних вистав.

Людмила Старицька-Черняхівська, дочка видатного драматурга, який у 1871 р. познайомив 15-річну Софію Русову (тоді Ліндфорс) з П.П.Чубинським, згадувала, як її батько разом із сім'єю Ліндфорсів і Павлом Платоновичем «склали у Києві аматорське коло. У помешканні Ліндфорсів ставили різні спектаклі: «Різдвяну ніч», «Водевіль», «Як ковбаса та чарка». Порадником і керманічем у цих заходах був Чубинський». Про акторську діяльність Павла Чубинського згадує і Кістяківський у своєму «Щоденнику»: «Грала Чубинський і Драгоманов. Режисер — Старицький; Чубинський (етнографія); Ф.Вовк (декорації, костюми)» [2].

Про це, а також про його захоплення музикою, співами, танцями, драматургічним мистецтвом згадувала й відома освітня діячка, історик, філолог Г.Л. Берло: «Ми дуже раділи, коли він з товаришами з'являвся у нас (у Бориспільському пансіоні. — Г.С.). Він улаштував хори, вистави, живі картини; всіх гуртував і змушував брати участь у розвагах» [5, с.112]. Де б не з'являвся Павло Платонович, зазначає вона, пригаслий вогник громадського і науково-культурницького, зокрема й мистецького, життя спалахував з новою силою. Як у дитячому гурті, так і в дорослому колективі він часто «організовував вечірки, бали з музикою, вистави, в яких сам брав участь» [5, с.113].

Усі мемуаристи одноставно засвідчують, що вони по-справжньому любили і поважали Чубинського, пробачаючи йому усякі «перекуси» у висловлюваннях, списуючи їх на певну ексцентричність його невгамовної вдачі. «П.П. представляв собою натуру до обаятельности симпатичною, — писав Ф.К. Вовк. — Его крик во всё горло в дружеских спорах, его увлечения и в похвалах, и в порицаниях, его требовательность, наконец, в отношении к другим во всяком общественном (но только общественном) деле могли бы создать для кого-то другого довольно много врагов. Ничего подобного не было с П.П. Его очень ценили и очень искренно любили в «Громаде», несмотря на все его неровности» [9, с.29]. Як один з прикладів такої поваги до Чубинського його щирих

друзів, Ф. Вовк наводить цікавий факт: «В.Б. Антонович, любивший, роясь в своих актах, подыскивать предков своим приятелям, нашел и предка П.П., поселившегося в Борисполе» [9, с.29—30].

Відомий вчений-правознавець, колишній громадivecь О.Ф. Кістяківський, згадуючи про особу Чубинського, писав: «Характер прямой и открытый. Не без малорусского юмора, но лишённый желчности и сарказма, иногда внешне резкий, он был большой добряк... По природе он был бескорыстный» [16, с.343]. Саме це, вважає Кістяківський, забезпечувало йому прихильність багатьох людей.

М.І. Костомаров у своїй автобіографії із вдячністю згадує про ту добру послугу Чубинського, яка мала дуже важливе значення в його особистому житті. Павло Платонович у 1874 році розшукав у селі Дідівцях під Прилуками його колишню наречену Аліну Крагельську, з якою би мав обвінчатися у далекому 1847 році, в день свого арешту у справі Кирило-Методіївського братства. І видатний історик таки одружився з нею майже через 30 років — 9 травня 1875 р. [1, с.416—421].

Житель Архангельська, місцевий чиновник нагляд за волостями П. Ієвлев у спогадах про Чубинського характеризував його як людину «гуманных и либеральных взглядов, который авторитетно влиял на провинциальную среду, ...человека доброго, склонного к сочувствию и помощи близким» [15, с.1—14].

За спогадами М.Огарьова, який разом з Павлом Платоновичем працював в Архангельському статистичному комітеті, Чубинський був надзвичайно талановитою, різнобічно освіченою, енергійною, красномовною і гранично чесною людиною. «Он производил на соприкасавшихся с ним людей чарующее впечатление, вследствие чего они предавались ему всецело», — згадував М.Огарьов. Він також підкреслював, що Чубинський поводив себе на Півночі як справжній син України: «Отвергнутый от неё, он страстно любил свою родину, говорил о ней восторженно и с увлечением. Дома его часто видели в малорусской одежде, любимой едой для него были малорусские блюда. Земля и всегда были у него дорогими гостями» [10, с.238—239].

У спогадах народника, діяча «Землі і волі» Л.Ф. Пантелеєва містяться маловідомі факти про активну діяльність Чубинського-студента, з яким він навчався у Санкт-Петербурзькому університеті на початку 1860-х років, зокрема про його знайомство і спілкування з Т.Г. Шевченком, який «благословив» молодого Павла на співробітництво в журналі «Основа», що видавався з січня 1861 р. до жовтня 1862 р. [24].

Усі мемуаристи свідчать про величезні наукові і організаторські здібності П.П. Чубинського, про його фантастичну працездатність, про дивовижні, шалені темпи і масштаби його діяльності, в результаті якої, як писав Ф.К. Вовк, «след, оставленный им в этнографии Украины, так велик, заслуги его так значительны, что их

хватило бы и на нескольких профессиональных ученых» [9, с.29].

І, звичайно ж, мемуари містять загальні оцінки величезного внеску Чубинського в історичну та інші науки, особливо в етнографію, фольклористику і статистику, чіткі визначення його місця у культурному і громадському житті України. «Среди других деятелей, оставивших богатое интеллектуальное наследство будущим поколениям украинцев, личность Павла Платоновича Чубинского невольно выдвигается на первый план. Его живая, разносторонняя и энергичная деятельность своими плодотворными результатами провела яркую и оригинальную борозду в истории украинского возрождения», — вважає вчений-правознавець І.В. Лебединський [19, с. 4].

О.Ф. Кістяківський відзначав, що праці Чубинського, особливо з етнографії і статистики, залишаться «ценным и неиссякаемым источником, из которого будут черпать наука будущих поколений» [16, с. 349].

«После Чубинского, — підсумовував його місце в українському народознавстві М.Ф. Сумцов, — по украинской этнографии появились ценные труды Головацкого, Иванова, Рудченка, Гринченка, Манжуры, Гнатюка, Франка, Эварницкого (Яворницкого. — Г.С.), Новицкого, Милорадовича, но ни один по полноте и разносторонности, по внутреннему богатству содержания не может заменить «Труды» Чубинского, которые как были ранее, так и ныне остаются самым капитальным достоянием украинской этнографии, закрепляя таким образом за П.П. Чубинским прочную славу достойного сына своего народа, человека с чистым, благородным сердцем и с великими историческими заслугами» [30, с. 3].

Розглянуті наукові і мемуарні твори сучасників П.П. Чубинського заклали міцний фундамент у вже видані і майбутні більш глибокі і фундаментальні дослідження життя та різнобічної діяльності цього видатного вченого і патріота України, автора слів Державного Гімну нашої незалежної країни.

Посилання

1. Автобиография Н.И. Костомарова. — М., 1922.
2. Адамець Л. Грані таланту Павла Платоновича Чубинського//Бориспільський край. Краєзнавчий альманах. Випуск 1. — К., 2013. — С.275
3. Архів Михайла Драгоманова. — Т. 1. — Варшава, 1937. — с.404
4. Белецкий Л.С. Из воспоминаний о П.П. Чубинском//Памяти П.П. Чубинского. — М., 1914. — 35 с. Оттиск из «Украинской жизни», — 1914, № 3. — С. 31—35.
5. Берло Г. З минулого. Бариспільський пансіон і П.П. Чубинський//Україна, 1927, №3. — С 112—113.
6. В.А.(В.Б. Антонович — Г.С.). П.П. Чубинский//Заря, 1884, №15. — 19января.
7. Верменич Я.В. Біля джерел регіонально-історичних

досліджень в Україні.(П. Чубинський)//Історія України. Мало-відомі імена. — К., 1996. — С.11—30.

8. Веселовский А.М. Рецензия на Труды, собранные П.П.Чубинским//Отчет о двадцать втором присуждении награды графа Уварова. — Спб., 1880. — С.230

9. Волков Ф.К.(Вовк — Г.С.). П.П. Чубинский. (Отрывки из личных воспоминаний). //Памяти П.П. Чубинского... — М., 1914. — С.13—30.

10. Г.Б. (Г.К. Богуславский. — Г.С.). Павел Платонович Чубинский в Архангельской губернии (1862—1869 гг.) // Киевская старина, 1903, №7—8. — С.228—239.

11. Грушевський М.С. Твори: У 50-т. — Т.8, Львів, 2007. — С.253—254.

12. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці у двох томах. — Т.1. — К., 1970. — С.458—459; 489—490.

13. Ефименко П. Библиографический указатель трудов П.П. Чубинского//Киевская старина. — Т. IX, май, 1884, С.138—142.

14. Записки Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка. — Львів, 1903. — Т.V. — С.13—15.

15. Иевлев П. К биографии П.П. Чубинского. (Пребывание его в Архангельске) // Киевская старина, 1902, №10, С.13-15.

16. Кистяковский А. Павел Платонович Чубинский// Киевская старина, 1884, №2, — С.343—349.

17. Коляда І.А. Науково-культурницька та громадська діяльність П.П. Чубинського(за матеріалами спогадів сучасників)//Краєзнавство, 2012, №1. — С.66—73.

18. Костомаров Н.И. Задачи украинофильства // Вестник Европы, 1882, №2. — С. 887.

19. Лебединский И.В. Павел Платонович Чубинский и его труды по обычному праву//Памяти П.П. Чубинского... — М., 1914. — С.4—8.

20. Лудмер Я. Памятник П.П.Чубинскому//Архангельские губернские ведомости. — 1885, 28 сентября.

21. Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. — К., 1928. —С.1, 21.

22. Павел Платонович Чубинский. Библиографический указатель(1861—1878). Сост. Ю.Дойков. — Архангельск, 2005.

23. Памяти П.П.Чубинского. — М., 1914. — 35 с. Оттиск из «Украинской жизни», 1914, №3. — С.1—35.

24. Пантелеев Л.Ф.Из воспоминаний прошлого. — М. — Л., 1934.

25. Попов А.Н. П.П. Чубинский на Севере: (К 30-летию со дня смерти)//Известия Архангельского общества изучения Русского Севера. — 1914, №3. — С.75—84.

26. Пыпин А.Н. История русской этнографии. — Т.3: Этнография малорусская. — Спб., 1891. — С.350—354.

27. Русов А.А. Из воспоминаний о П.П. Чубинском// Памяти П.П. Чубинского..., — М., 1914, — С.9—12.

28. Русова С.Ф. Мої спомини. — Львів, 1937.

29. Сумцов М.Ф. Діячі українського фольклору. — Харків, 1910.

30. Сумцов Н.Ф. Памяти П.П. Чубинского//Памяти П.П. Чубинского... — М., 1914, С.1—3.

31. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П. Чубинским: В 7-ми томах. — Спб., 1872—1879.

32. Франко І. Зібрання творів: У 50-т. — Т.41. — К., 1982. — С.73

33. Чередниченко Д. Павло Чубинський// Київська старовина, 1992, №6. — С.47—59.